

Торговельно-економічні пріоритети України в ОЧЕС

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена обґрунтуванню торговельно-економічних пріоритетів інтеграції України у Чорноморське економічне співробітництво. Проаналізовано інтеграційні можливості країни, що охоплюють такі вектори, як західно-європейський та проросійський вектор інтеграції, бігравітаційну модель, альтернативний субрегіональний напрям співпраці. Виявлено секторальні пріоритети поглиблення її економічного співробітництва з членами ОЧЕС у контексті реалізації національних інтересів, зокрема у сфері торгівлі товарами, транспортними і туристичними послугами, енергоносіями. Запропоновано шляхи та інструменти вдосконалення торговельної співпраці України в Організації Чорноморського економічного співробітництва за такими групами, як макроекономічна, політико-правова, фінансово-економічна, науково-технологічна, соціокультурна, інфраструктурна, інституційна.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: регіональна економічна інтеграція, інтеграційний курс України, Організація Чорноморського економічного співробітництва, торговельно-економічні пріоритети інтеграції, національні інтереси України.

Вступ

У сучасному світі трансформаційні процеси здійснюються настільки швидко, що країни з низьким і середнім соціально-економічним розвитком не встигають адекватно реагувати на них, що призводить до ще більшої дивергенції між державами, регіонами і субрегіонами. Тому новий світовий економічний порядок вимагає від держав об'єднувати свої зусилля по формуванню належної системи інструментів, у тому числі економічних, інституціональних, інфраструктурних, що надасть їм змогу гідно відповідати на виклики глобалізації. В умовах динамізації розвитку економічної інтеграції постають питання ви-

*Гончарук Андрій Іванович — к.е.н., професор кафедри міжнародної торгівлі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Радник Президента України - керівник Головного управління з питань міжнародних відносин Адміністрації Президента України. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня. Заслужений економіст України. Електронна пошта: trade_adviser@ukr.net

Троян Ірина Анатоліївна — к.е.н., старший викладач кафедри економічної теорії та державного управління Кримського економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Сфера наукових інтересів: регіонально-економічна інтеграція; субрегіональна економічна інтеграція. Електронна пошта: troyan.irin@mail.ru

значення торговельних аспектів поглиблення співробітництва, адже зовнішньоекономічна діяльність країн усе частіше стає ключовим об'єктом їх інтеграційних відносин.

Для України досить гостро актуалізується пошук механізмів адаптації національної економіки до світогосподарських викликів, особливо в умовах впливу наслідків світової фінансової кризи. Як відзначають фахівці, криза в Україні має затяжний характер, тоді як у багатьох країнах світу вона вже перейшла у стадію спаду¹. Це твердження змушує Україну активізувати дії з розробки і реалізації найадекватнішої моделі економічної інтеграції і секторального співробітництва із сусідніми країнами, що у перспективі має сприяти також покращенню макроекономічного стану. Успішне розв'язання поглиблених кризою національних економічних проблем вбачається можливим лише в умовах всебічного сприяння процесам глобальної, регіональної і субрегіональної економічної інтеграції.

Дослідженню теоретико-методологічних питань економічної інтеграції і торговельного співробітництва України на субрегіональному рівні присвячені праці провідних учених-економістів, серед яких варто відзначити таких науковців, як Ю. Козак², Ю. Макогон³, В. Новицький⁴, Г. Перепелиця⁵, Р. Шеферд⁶, В. Чужиков⁷ та багатьох інших. Разом з тим доцільним є системне дослідження та обґрунтування торговельно-економічних пріоритетів «чорноморського» вектору інтеграції України, що визначає мету статті.

¹ *Макогон Ю.* Перспективи вихода економіки України из кризиса: внешнеэкономический аспект / Ю. Макогон // Дослідження міжнародної економіки: Зб. наук. пр. — К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. — № 1 (66). — С. 3—25. — С. 5.

² *Козак Ю. Г.* Роль та місце України у регіональних міждержавних економічних організаціях: СНД, ОЧЕС, ГУАМ. / Ю. Г. Козак // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. — Сб. науч. тр. — Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. — С. 24—28. — С. 27.

³ *Макогон Ю.* Перспективи вихода економіки України из кризиса: внешнеэкономический аспект / Ю. Макогон // Дослідження міжнародної економіки: Зб. наук. пр. — К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. — № 1 (66). — С. 3—25. — С. 5.

⁴ *Новицький В. С.* Чорноморське економічне співробітництво в системі субрегіональних пріоритетів України / В. С. Новицький, В. А. Хоманець // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. — Сб. науч. тр. — Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. — С. 851—853. — С. 851.

⁵ *Perpelytsia G.* The policy of Ukraine towards the BSEC and the Black Sea region [Xenophon paper]. International Centre for Black Sea Studies (ICBSS), Athens, Greece, 2007. — № 2, P. 146. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/103761/ichaptersection_singledocument/073a508c-e8f2-445d-8993-caf21ad55d62/en/11.pdf;

⁶ *Shepherd R.* Romania, Bulgaria, and the EU's future // Current History. — 2007. — Vol. 106, № 698. — March. — P. 117—122., P. 120.

⁷ *Чужиков В. І.* Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монографія] / В. І. Чужиков. — К.: КНЕУ, 2008. — 272 с. — С. 5.

Регіональні і субрегіональні інтеграційні можливості України

У діючому вітчизняному законодавстві України задекларовано інтеграційний курс у напрямку Європейського Союзу (далі – ЄС)¹. При цьому метою зовнішньоекономічної політики нашої країни відносно цього регіонального блоку є повноцінне членство у ньому, що реально буде реалізувати лише через довготривалий час за умов досягнення так званих Копенгагенських критеріїв конвергенції та наявності інтересів самого блоку.

Світовий досвід розвитку інтеграційних процесів дозволяє стверджувати, що не завжди обраний на рівні владних структур інтеграційний курс країни забезпечує їй позитивні зрушення у соціально-економічному прогресі і підвищення добробуту населення. Тому цілком логічно, що ряд фахівців вбачають вихід із складної соціально-економічної ситуації України у симбіозі з Росією, обґрунтовуючи складність адаптації національної економіки до економічних досягнень країн Західної Європи². Дійсно, за роки незалежності Україна безнадійно відстала від науково-технологічних здобутків і не отримала успішного досвіду в інноваційній сфері, у розвитку менеджменту, інтелектуалізації виробництва. Тому в цих умовах більшу практичну спроможність до результативної економічної інтеграції країна має відносно регіональних об'єднань пострадянських країн.

Однак, одночасно з власними інтеграційними можливостями країна має враховувати, передусім національні інтереси, економічні вигоди і потенційні погрози від членства в цих об'єднаннях. Тому все частіше зустрічаються думки про такий інтеграційний вибір, що не буде взаємовиключаючим, а буде ґрунтуватися на бігравітаційній моделі співпраці при наявності двох головних «гравітаційних полів», з якими взаємодіє економічний комплекс України, – Європейського Союзу та Єдиного економічного простору (ЄЕП)³. Разом з тим рівень інтегрованості у ці структури обґрунтовується науковцями по-різному. Наприклад, реалізація «подвійної асиметричної інтеграції»⁴ передбачає поглиблене економічне співробітництво з

¹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» №2411-VI від 01.07.2010 року. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

² Пахомов Ю. Украина и Россия между Западом и Востоком / Ю. Пахомов // Економічний часопис XXI, 2010. — № 5—6. — С. 3—8. — С. 4.

³ Філіпенко А. Бігравітаційний варіант міжнародної економічної інтеграції України / Філіпенко А. // Економічний часопис-XXI. — 2006. — № 5—6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060501.html>.

⁴ Перепелиця Г. М. Курс на стрімке зближення з Росією: чи можлива подвійна асиметрична інтеграція? / Г. М. Перепелиця // Щорічник «Зовнішня політика України 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», § 2 (Розділ III). — К.: Стилос, 2011. — С. 163—222.

ЄС та економічну інтеграцію на пострадянському просторі. Слід, однак, зазначити, що, з одного боку, інтеграційна гео-економічна різноспрямованість країни вимагає додаткових адаптивних зусиль від неї, а з іншого, – сприяє оптимальнішому розвитку зовнішньоекономічної діяльності на засадах її географічної диверсифікації та багатобічної співпраці у визначених сферах.

Беззаперечним є твердження, що торговельні відносини України як з Росією, так і з країнами ЄС однаково важливі для гармонійного багатосекторального розвитку нашої економіки. Однак у цьому контексті країні необхідно розглядати також альтернативні варіанти інтеграційної спрямованості, серед яких найдоцільнішим є «чорноморський» вектор, що реалізується через участь в Організації Чорноморського економічного співробітництва (далі – ОЧЕС).

Обґрунтування пріоритетності чорноморського вектору інтеграції України

Членами ОЧЕС наразі є 12 країн Східної Європи, Південної Європи і Південно-Західної Азії (Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина та Україна). Країни Чорноморського субрегіону мають значні потенції розвитку торгівлі, маючи потужну купівельну спроможність: так, чисельність населення на 2012 р. склала майже 335 млн чол.; для порівняння, населення ЄС – майже 505 млн чол. Реалізація торговельного потенціалу Чорноморського субрегіону відіграє важливу роль у відновленні історичних напрямків торгівлі – «шовкового шляху» та «з варяг у греки». Крім того, можливість виходу до Чорного моря 6 країн ОЧЕС формує умови для економії на транспортних витратах при здійсненні субрегіональної торгівлі.

Пріоритети торговельного співробітництва та інтеграційний курс України визначаються її геостратегічним розташуванням між кількома полюсами тяжіння у кількох площинах взаємодії: в економічній – розвинута Європа та багата на ресурси Азія, в інтеграційній – Європейський Союз і Співдружність Незалежних Держав, у торговельній – на перехресті торгових шляхів усередині континенту Євразії, у соціальній – християнська та мусульманська цивілізації, у політичній – Організація Північноатлантичного договору та Організація договору про колективну безпеку.

Необхідність посилення торговельно-економічного співробітництва України у межах ОЧЕС обумовлено спектром передумов:

1) участь України в організації відображує єдиний інституційно оформлений напрям субрегіональної економічної співпраці;

2) інтенсифікація торговельного співробітництва країни у межах Чорноморського субрегіону сприяє найбільш комплексній реалізації національних економічних інтересів;

3) економічне співробітництво з країнами Чорноморського субрегіону формує альтернативну модель економічної інтеграції, яка ґрунтується на відцентрованих стратегічних орієнтирах та проектно-галузевому підході до здійснення торговельних відносин. У контексті глобального конкурентного лідерства відзначаються переваги сучасної організації економічної діяльності саме з гнучкими регіонально-галузевими конфігураціями¹. Крім того, реалізація торговельної співпраці з країнами ОЧЕС, опосередкованої реалізацією транспортних, інфраструктурних, інноваційних проектів, якнайкраще сприятиме ефективному поєднанню урядових і приватних структур.

Національні економічні інтереси України в ОЧЕС

Оцінюючи модель Чорноморського економічного співробітництва слід відзначити, що інституціональна гнучкість організації та диференційований підхід до секторальної співпраці уможлиблює найкраще врахування потреб як окремих членів, так і їх груп. Ще у 2001 р. було встановлено три ключових стимулюючих важеля для розвитку ОЧЕС: «співробітництво краще за конфлікти», єдність регіоналізму і глобалізму, запобігання нового розділу Європи².

Усе частіше в сучасних дослідженнях з'являється теза про необхідність досягнення лідерства Україною у Чорноморському субрегіоні. По-перше, країна одночасно з Російською Федерацією та Туреччиною входить до так званого «великого трикутника» як одна з територіально найбільших та економічно найвпливовіших держав ОЧЕС. По-друге, вона має реальні передумови утвердитися як субрегіональний лідер «через посилення конструктивного впливу на загальну ситуацію у Чорноморському субрегіоні»³.

¹ Лук'яненко Д. Глобальна модифікація конкурентних механізмів ринку / Д. Лук'яненко, О. Тітова // Міжнародна економічна політика. — 2011. — № 12—13. — С. 5—21. — С. 13.

² The Black Sea Economic Cooperation – BSEC — Режим доступу: <http://www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx>

³ Tonixa B. I. Європейська інтеграція: транскордонне співробітництво країн Чорноморського басейну: [монографія] / Tonixa B. I., Лагодієнко В. В., Гончаренко В. І. — Миколаїв: МДАУ, 2007. — 300 с. — С. 28.

Разом з тим важливо визначити національні інтереси інших членів ОЧЕС, наприклад, потенційного лідеру – Туреччини, яка змогла трансформувати устрій національного господарства у напрямку ринкової моделі. Натомість українські реформи призвели до зміцнення не малого і середнього бізнесу, а державного сектору економіки за рахунок міжнародних кредитів. Тому досягнутий рівень соціально-економічного розвитку Туреччини надає їй додаткові переваги лідерства у порівнянні з Україною. Для Росії, зважаючи на її найбільші територіальні розміри, лідерство в басейні Чорного моря означає розвиток її південних регіонів у рекреаційній сфері і туристично-курортному бізнесі, досягнення конкурентних переваг у транспортуванні, розбудову енергосистеми, збереження політичного, військового і економічного домінування у Закавказзі.

Трансформація національних економічних інтересів Азербайджану визначається у напрямку залучення іноземних інвестицій у інноваційну сферу, трансферу технологій з метою технічної підтримки базових експортних галузей, що охоплюють видобуток і переробку нафти, а також бавовняної, хімічної і продовольчої промисловості. Зовнішньоекономічні інтереси Вірменії спрямовані на розвиток експорту продукції легкої, електронної і хімічної галузей промисловості, а також сільського господарства. Разом з тим вирішальну роль у реалізації економічних інтересів країн Кавказу у Чорноморському субрегіоні відіграє політична складова та вирішення міжнаціональних конфліктів.

Торговельні інтереси Греції, Болгарії, Румунії через їх членство і відповідно економічну орієнтацію на Європейський Союз обмежуються участю у проєктах, які забезпечуються підтримкою європейських структур: транспортні, енергетичні, деякі фінансові проєкти. Однак, для цих країн ОЧЕС, а також для Молдови, України, Туреччини, Росії сферами взаємних інтересів, на фоні яких виникає їх зіткнення, стає експортування продукції металургійного комплексу і надання транзитних послуг.

Слід зазначити, що національні інтереси України у Чорноморському субрегіоні охоплюють наступні аспекти: збільшення обсягів експортування товарів і послуг за рахунок динамічного торговельного співробітництва в межах ОЧЕС; активізація процесу залучення іноземних інвестицій з країн ОЧЕС і Чорноморського Банку торгівлі та розвитку; диверсифікація поставок газу та нафтопродуктів; ефективна реалізація туристично-рекреаційного потенціалу та транзитного потенціалу держави; диверсифікація ринків збуту агропромислової продукції;

розвиток транспортних коридорів — «Північ—Південь», «Європа—Росія», «Європа—Азія». Турецький ринок стає так званим плацдармом для географічної диверсифікації ринку збуту національної продукції і імпортування нафтопродуктів торгівлі з країн Близького Сходу. Співробітництво з Грецією, Болгарією і Румунією забезпечує вихід вітчизняних товарів на ринок ЄС, а з Росією і країнами Кавказу сприяє збільшенню поставок енергоносіїв.

Таким чином, Україна має реальну зацікавленість та економічні вигоди від багатобічного розвитку співробітництва з державами Чорноморського субрегіону. Вона зацікавлена у реалізації рамкових проектів ЧЕС щодо модернізації існуючих і створення нових нафто- і газотерміналів, технічного оновлення підприємств металургійної сфери, розвитку електронної техніки для галузей народного господарства.

Тому з точки зору реалізації національних інтересів України економічне співробітництво в Чорноморському субрегіоні стає стратегічним. Використовуючи субрегіональну співпрацю як орієнтир зовнішньоекономічної політики, країна отримує можливість для успішнішого розв'язання проблеми поставок енергоносіїв, збільшення обсягів зовнішньої торгівлі та її географічної диверсифікації, отримання додаткових вигод від транспортно-транзитної сфери, розвитку туристично-рекреаційного комплексу.

Секторальні пріоритети торговельно-економічної співпраці України в ОЧЕС

Торговельна співпраця України з країнами Чорноморського субрегіону розглядається одночасно як мета і як засіб поглиблення її міжнародної економічної співпраці. Основою регіональної чи субрегіональної інтеграційної моделі є еквівалентний розподіл тих вартостей, що виробляються, і тих, що реалізуються, у відповідності з обраними імперативами¹. З одного боку, виробничі зв'язки, що збереглися за часів існування Радянського Союзу, сприяють розвитку торгівлі з Росією, Грузією, Вірменією, Азербайджаном, Молдовою, а з іншого, — сучасні тенденції товарної диверсифікації визначають пріоритети торговельної орієнтації на країни Європейського Союзу. Але основним партнером України залишається Росія, питома вага в торгівлі товарами з якою досягає майже 70 % товарообігу з країнами ОЧЕС (рис. 1).

¹ Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монографія] / В. І. Чужиков. — К.: КНЕУ, 2008. — 272 с. — С. 54.

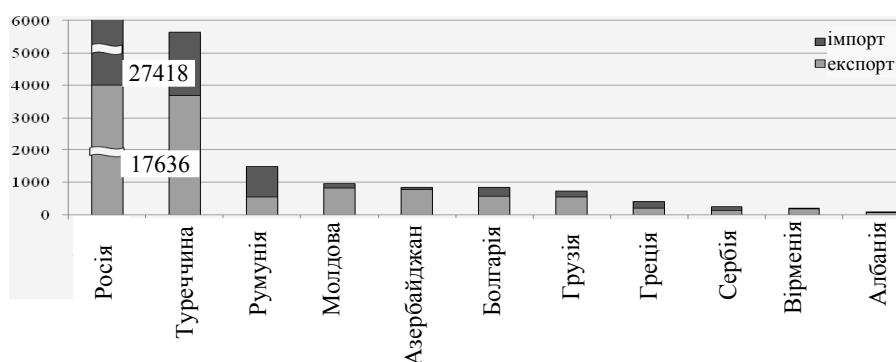

Рис. 1. Зовнішня торгівля товарами України з країнами ОЧЕС, 2012 р., млн дол. США¹

За даними рис. 1 до 8,5 % торгівлі товарами припадає на Туреччину, на ринок якої поставляється майже 13 % продукції України, що забезпечує позитивне сальдо з цією країною. У той же час від'ємне сальдо торговельного балансу Україна має з Росією, Румунією, Сербією, відносно інших членів ЧЕС країна більше експортує, ніж імпортує.

Товарна структура експорту України в країни Чорноморського субрегіону, як і в інші країни світу, характеризується незначною диверсифікацією (рис. 2).

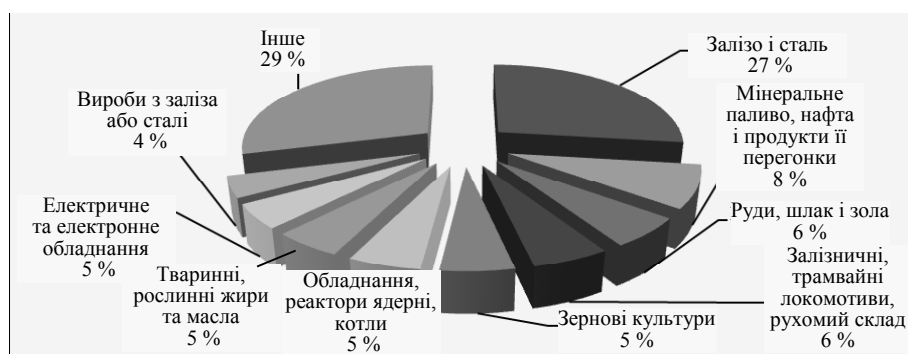

Рис. 2. Товарна структура експорту України у країни ОЧЕС, 2012 р.²

Як видно з даних рис. 2, у експортуванні превалюють залізо та сталь і вироби з них, мінеральне паливо, нафта та продукти її перегонки, інші товарні групи займають менше 6 % (руди,

¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

² Trade statistics for international business development — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx

шлаки, зола, залізничні, трамвайні локомотиви, рухомий склад). Імпорт України з ОЧЕС характеризується помітною моноспеціалізацією (рис. 3).

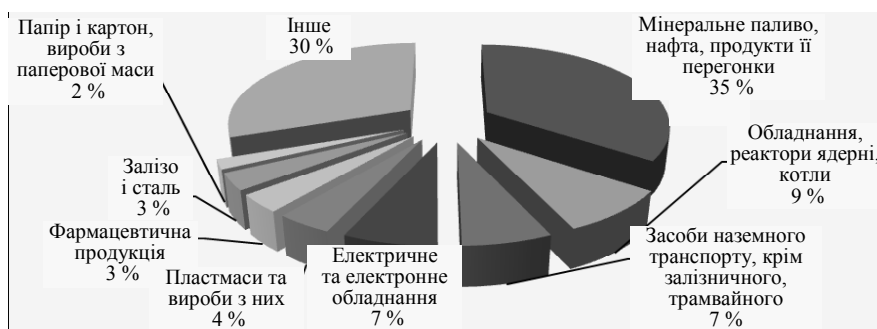

Рис. 3. Товарна структура імпорту України з країн ОЧЕС, 2012 р.¹

Отже, як бачимо з даних рис. 3, левову частку імпорту складає закупка енергоносіїв (нафта і продукція нафтопереробки, мінеральне паливо), що цілком відповідає споживачьому попиту України, з одного боку, але характеризує певну імпортозалежність від цієї групи продукції, – з іншого. Від 9 % до 4 % імпорту України приходить на обладнання, ядерні реактори, котли; засоби наземного транспорту за винятком трамвайного і залізничного; електричне і електронне обладнання; пластмаси та вироби з них. Ситуація у сфері послуг сприятливіша для вітчизняної економіки: негативне сальдо спостерігається лише з Туреччиною, імпорту послуг з якої досягає майже 20 % у їх сукупному обсязі (рис. 4).

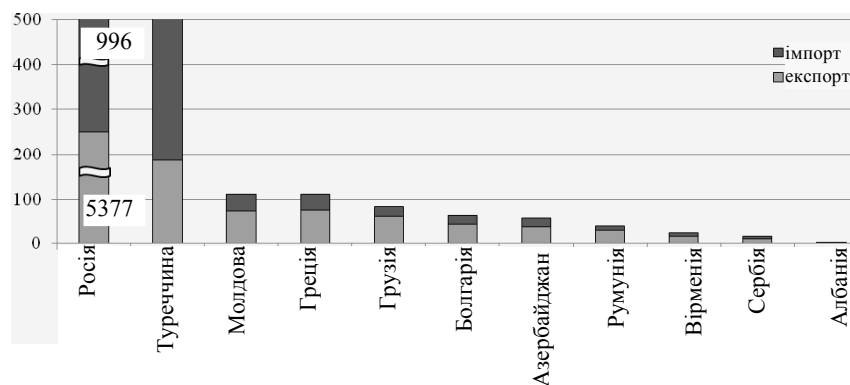

Рис. 4. Зовнішня торгівля послугами України з країнами ОЧЕС, 2012 р., млн дол. США.¹

¹ Те саме

Основним партнером України в зовнішній торгівлі послугами залишається Російська Федерація (її частка складає 87 % сукупної торгівлі), для інших же країн, за винятком Туреччини, цей показник не перевищує майже 1,5 % для кожної. Левова частка українського експорту послуг (до 80 %) припадає на транспортні послуги, 7 % сукупного обсягу надання послуг мають туристичні.

Отже, експортно-імпортна діяльність України з країнами-членами ОЧЕС, характеризується, головним чином, сировинним характером експорту; моноспеціалізацією імпорту; нерівномірною географічною структурою імпорту і експорту товарів і послуг.

Детальний аналіз обсягів і товарної структури зовнішньої торгівлі України з країнами ОЧЕС дозволив виявити такі пріоритети торговельної співпраці у сферах:

- товарів – продукція металургійної промисловості (експорт), енергоносії, що входять переліку критичного імпорту;
- послуг – надання транспортних і туристичних послуг.

Пріоритетними напрямками співпраці України в ОЧЕС нерідко зазначають сфери енергетики; транспорту; торгівлі та економічного розвитку; банківську та фінансову сфери; комунікації, науку і технологію; туризм і захист навколишнього середовища². Разом з тим доцільним є коментар О. Власюка, що Україна незадовільно використовує свої власні переваги та перспективи особливо на регіональному рівні, де потрібна значна ефективність і гнучкість комунікаційної інфраструктури³.

І дійсно, за оцінками англійського інституту Rendall, Україна має найвищий у Європі коефіцієнт транзитності – 3,11⁴, але цей потенціал реалізується лише на 60 %. Доходи країни від використання транспорту у транзитних цілях формують лише 6 % ВВП, тоді як для країн Балтії цей показник – 30 % ВВП. Недостатньо використовується морський транспорт, але ж потенціал морського транзиту – це перевага, яку має не кожна країна, і не реалізовувати її в сучасному конкурентному світі є вкрай недоцільно.

¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

² *Perpelytsia G.* The policy of Ukraine towards the BSEC and the Black Sea region [Xenophon paper]. International Centre for Black Sea Studies (ICBSS), Athens, Greece, 2007. — № 2, P. 146. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/103761/ichaptersection_singledocument/073a508c-e8f2-445d-8993-caf21ad55d62/en/11.pdf

³ *Власюк О. С.* Забезпечення конкурентоспроможності економіки регіонів України в контексті європейської інтеграції / О. С. Власюк // Серія: Економіка. Вісник Львівської комерційної академії. — 2006. — Вип. 23. — С. 3—6.

⁴ *Ткачук Т.* Економічне співробітництво в Чорноморському регіоні на прикладі україно-грецьких міждержавних відносин / Т. Ткачук // Персонал. — №5. — 2007. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=497>.

Україна має «найбільшу кількість морських портів серед усіх країн басейнів Чорного і Азовського морів: 19 морських торгових, 3 морських рибних, 12 портопунктів і значну кількість терміналів»¹. Важливе значення портів обумовлена їх роллю сполучної ланки у транспортній системі країн — членів ОЧЕС, а відповідно і їх економік. Однак, більшість з українських портів потребують термінової реконструкції згідно із сучасними світовими стандартами. До того ж, досить високі портові збори і суміжні платежі значно стримують розвиток морської торгівлі на українській території. Актуальним завданням розвитку чорноморської економічної інтеграції є створення вільних портів і припортових експортно-промислових зон². Українською важливо створювати інноваційні транспортні проекти, зокрема, перспективним вважаємо Проект розвитку мультимодальних вантажних і пасажирських паромних ліній, який наразі розглядається ОЧЕС.

Іншим важливим і не менш пріоритетним сектором співпраці України з країнами ОЧЕС є енергетика, що пов'язано з транзитним статусом Чорноморського субрегіону, який виступає об'єднуючим компонентом енергосистем західноєвропейських і північно-азійських держав. Крім того, все частіше члени організації підіймають питання технічних можливостей і економічного обґрунтування створення єдиної енергетичної системи у межах ОЧЕС, а також формування відповідної концепції розвитку енергетики.

Для нашої країни найвигідніший варіант постачання енергоносіїв у Західну Європу — це чорноморсько-український (Грузія — Україна — Євросоюз або GUEU White Stream), однак йому складають жорстку конкуренцію також каспійсько-турецький, ірано-турецький, чорноморсько-румунський (Грузія — Румунія — Євросоюз або GREU), а також нафтопровід Nabucco, як частина «південного коридору», який дозволить знизити залежність Європи від Росії та її відносин з Україною³.

¹ *Макогон Ю.* Развитие морского транспорта Украины на современном этапе международных экономических отношений в Черноморском регионе / Ю. Макогон // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. — Сб. науч. тр. — Стамбул-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2010. — С. 13—19. — С. 13.

² *Козак Ю. Г.* Роль та місце України у регіональних міждержавних економічних організаціях: СНД, ОЧЕС, ГУАМ. / Ю. Г. Козак // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. — Сб. науч. тр. Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. — С. 24—28. — С. 27.

³ *Shepherd R.* Romania, Bulgaria, and the EU's future // Current History. — 2007. — Vol. 106, № 698. — March. — P. 117—122. — P. 120.

Ще одним безумовно вигідним, але розвинутим не на належному рівні сектором торговельного співробітництва України із сусідніми державами є надання туристично-рекреаційних послуг. Значний потенціал розвитку туристичного бізнесу складають рекреаційні ландшафти (лісні, приморські, горні), оздоровчі ресурси (мінеральні води, лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти, території історико-культурного призначення¹.

Результатом останнього Чорноморського туристичного форуму у Ялті у 2012 р. стало поширення тези про необхідність підтримки розвитку муніципального співробітництва через невеликі спільні проекти, що має дати «новий подих» Організації Чорноморського економічного співробітництва. Ключовими інструментами вдосконалення торговельної співпраці України в ОЧЕС є модернізація туристичних об'єктів, підвищення якості надання туристично-рекреаційних послуг, розширення їх асортименту, створення адекватної світовим вимогам системи інформаційно-маркетингового забезпечення туристичної діяльності, встановлення податкових пільг та інших форм державної підтримки.

Як уже зазначалось, Організація Чорноморського економічного співробітництва є прикладом сучасної моделі проектно-галузевої інтеграції економік країн регіону, які різняться за господарською структурою, геополітичними інтересами, соціально-економічним рівнем розвитку, культурно-релігійним аспектом життєдіяльності. Не зважаючи на посилення впливу цих розходжень, економічне співробітництво держав в рамках ОЧЕС уже протягом 20 років її існування відіграє значну роль у розвитку національних господарств, засновуючись на реалізації спільних проектів у транспортній, енергетичній та інших сферах.

Вектори та інструменти вдосконалення торговельної співпраці України в ОЧЕС

Внутрішні національні проблеми економіки, політики, соціальної сфери формують певні загрози реалізації будь-якого інтеграційного курсу України. Наслідками впливу світової фінансової кризи стали поглиблення макроекономічних і со-

¹ *Никитина М. Г.* Компаративный анализ развития сферы туристических услуг стран Причерноморья / М. Г. Никитина // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. — Сб. науч. тр. — Албена-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2012. — С. 231—237. — С. 231.

ціальних проблем, уповільнення темпу реалізації реформ переходу до ринкової економіки, загострення внутрішньої політичної ситуації в країні, що в свою чергу, викликало зменшення притоку іноземних інвестицій в економіку та стагнацію виробництва. Враховуючи успішний світовий досвід розвитку секторального регіональної та субрегіональної економічної співпраці, найяскравішим прикладом якого є Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, цілком обґрунтовано вважати реалізацію ефективної інтеграції України у міжнародний конкурентний простір через співпрацю «на галузевій основі, особливо у науково-технологічній, енергетичній, продовольчій сферах»¹. У цьому контексті Україна має реалізувати такі напрями регіональної економічної інтеграції та торговельного співробітництва, які б відповідали національним цілям секторального розвитку економіки і сприяли виходу з кризи виробництва, зокрема: сфер торгівлі, транспорту, туризму.

Модель секторального торговельно-економічного співробітництва, що встановилася в ОЧЕС, є найприйнятнішою для України, адже цілком відповідає тенденції до оформлення «міжкорпоративного поділу праці у всесвітньому господарстві, в умовах якого найефективнішими є форми територіально-виробничого співробітництва, виробничо-комерційні асоціації, спеціальні економічні зони та режими господарської діяльності»². Тому для України постають відповідні стратегічні завдання: активніша діяльність у засіданнях галузевих робочих груп, визначення країною проектних пропозицій та ініціювання програм у пріоритетних галузях економіки в контексті реалізації національних і субрегіональних інтересів. До того ж секторальний підхід до торговельної співпраці органічно поєднується з політикою сусідства ЄС (проект «Чорноморська Синергія»³).

Найдоцільніше розкрити інструменти вдосконалення торговельного співробітництва за визначеними вище ключовими пріоритетними сферами торгівлі (товарна, транспортні і туристичні послуги) та за векторами, що відповідають сфері здійснення (макроекономічний, науково-технологічний, фінансово-економічний, інституційний, інфраструктурний та інші) (табл. 1).

¹ Глобальное конкурентное пространство : [монография] / О. Г. Белорус и др.; [рук. авт. кол. и науч. ред. О. Г. Белорус]. — К. : КНЭУ, 2008. — 720 с. — С. 442.

² Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови і стратегія реалізації / А. Мокій. — Львів : Коопосвіта, 1999. — 346 с. — С. 4.

³ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Black Sea synergy — a new regional cooperation initiative — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_160_en.pdf

Таблиця 1

МАТРИЦЯ ІНСТРУМЕНТІВ УДОСКОНАДЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В ОЧЕС

Вектори	Торговельні пріоритети		
	Товари	Послуги	
		Транспортні	Туристичні
1	2	3	4
Макроекономічний	<ul style="list-style-type: none"> – Податкові пільги, – субсидювання експорту; – спрощення митного контролю для підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> – Диференційовані пільги у субсидюванні; – практика прискореної амортизації; – пільгові умови кредитування, страхування, оподаткування 	<ul style="list-style-type: none"> – Податкові пільги і преференції для туристичного бізнесу; – сприяння «внутрішньому» експорт
Фінансово-економічний	<ul style="list-style-type: none"> – Використання кредитів ЧБТР для малих і середніх підприємств; – популяризація фінансово-кредитних інструментів національної банківської системи; – створення ділових центрів 	<ul style="list-style-type: none"> – Залучення інвестицій у транспортні проекти з ЄС та ЧБТР; – надання державних гарантій захисту інвестицій 	<ul style="list-style-type: none"> – Формування вільних індустріально-туристичних зон з податковими спрощеннями; – використання фінансових інструментів ЧБТР
Науково-технологічний	<ul style="list-style-type: none"> – Створення он-лайн вітрин експортної продукції; – нарощування експортного потенціалу у сферах електроніки, біо-і нанотехнології 	<ul style="list-style-type: none"> – Технічне оновлення парку транспортних засобів; – модернізація газотранспортної системи; – реалізація програми виробництва електронної техніки 	<ul style="list-style-type: none"> – Використання міжнародного досвіду PR-технології і бренд-політики; – створення ексклюзивних турпродуктів
Інституційний	<ul style="list-style-type: none"> – Інтенсифікація діяльності у інститутах; – укладання угоди про вільний рух товарів 	<ul style="list-style-type: none"> – Активізація участі у неурядових організаціях: БРАСС, БАСПА, БІНСА і ОЧЕС-УРТА 	<ul style="list-style-type: none"> – Створення туристично-рекреаційних кластерів з країнами
Інфраструктурний	<ul style="list-style-type: none"> – Інформаційне забезпечення підприємств – створення центрів сприяння розвитку співпраці; – залучення торгово-промислових палат 	<ul style="list-style-type: none"> – Створення нових нафто- і газотерміналів; – розвиток поромного сполучення; – залучення до проекту перевезень з використанням спеціальних дозволів ОЧЕС 	<ul style="list-style-type: none"> – Модернізація туристичної інфраструктури; – формування виставок провідних туристично-рекреаційних закладів
Соціо-культурний	<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток конференційної співпраці; – активізація участі у Діловій Раді ОЧЕС 	<ul style="list-style-type: none"> – Більш ефективне членство міст України у Міжнародному Чорноморському клубі 	<ul style="list-style-type: none"> – Проведення рекламних турів; – популяризація курортів через ЗМІ
Політико-правовий	<ul style="list-style-type: none"> – Гармонізація законодавства у питаннях стандартизації і сертифікації; – введення єдиних правил походження товарів; – гармонізація митного регулювання 	<ul style="list-style-type: none"> – Гармонізація нормативно-правової бази з питань надання транспортних і транспортно-експедиторських послуг; – надання портам України більшої незалежності у системі тарифоутворення 	<ul style="list-style-type: none"> – Вдосконалення нормативно-правової бази з питань туризму і рекреації; – уникнення різновідомчого підпорядкування об'єктів туризму

Макроекономічний вектор об'єднує дії по забезпеченню стійкого зростання ВВП, стримування інфляції, формування умов для зменшення рівня безробіття, формування сприятливих умов розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Важелі впливу на розвиток зовнішньої торгівлі України в цій сфері слід розглядати як найсуттєвіші, адже економічні стимули до створення і здійснення зовнішньоекономічного бізнесу, як правило, стають вирішальними.

Серед відповідних дієвих інструментів сприяння розвитку торговельного співробітництва з країнами ОЧЕС зазначимо: податкові пільги, спрощення митного контролю, субсидювання експорту, пільгові умови кредитування тощо. При цьому нагального реформування потребує податкова система України, яка наразі нараховує 135 видів податків¹, що формують 56 % рівня сукупного оподаткування по відношенню до комерційного прибутку². Тому критично важливим, на наш погляд, є зважена податкова реформа у напрямку диференційованого підходу щодо зменшення податкового тягаря і надання пільг.

Одним з ключових векторів удосконалення торговельної співпраці є науково-технологічний. Необхідно активніше розробляти і втілювати одночасно національні та субрегіональні інноваційні програми і проекти, засновані на обґрунтованих результатах наукових досліджень, що сприяють продуктивному переходу до інноваційної моделі розвитку нашої економіки. На думку фахівців, саме промислово-технологічна політика, основними чинниками якої є інвестиційна політика і технології, сприятиме оптимальній реалізації національних інтересів³. У контексті субрегіоналізації України така політика має охоплювати використання досвіду PR-технології і бренд-політики, дії зі сприяння розвитку електронної торгівлі, нарощування експортного потенціалу у сферах електроніки, біо- і нанотехнології, фармацевтики, модернізації і створення новітніх терміналів і підприємств з приймання, зберігання, переробки енергоносіїв на берегах Чорного моря, наукових розробок і впровадження нетрадиційних джерел енергетики, технічної реконструкції металургійних заводів згідно з сучасними технологічними умовами, розвитку сфери електроніки для національного господарства.

¹ Tax payments (number) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://api.worldbank.org/datafiles/IC.TAX.PAYM_Indicator_MetaData_en_EXCEL.xls

² Total tax rate (% of commercial profits) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://api.worldbank.org/datafiles/IC.TAX.TOTL.CP.ZS_Indicator_MetaData_en_EXCEL.xls

³ Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : [монографія] / Я. М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2009. — 302 с. — С. 7.

Фінансово-економічний вектор передусім стосується посилення торгівлі через залучення іноземних інвестиції в об'єкти ринкової інфраструктури. Так, значної уваги з боку держави потребує сфера морського транспортування, зокрема необхідне залучення як власних, так і іноземних фінансових ресурсів у проекти модернізації торговельних портів України. Адже, через брак коштів більшість представлених проектів не розглядаються і не реалізуються. В контексті розвитку субрегіональних процесів Україні слід активніше брати участь в Чорноморському банку торгівлі та розвитку (далі – ЧБТР).

Інструменти фінансування торгівлі ЧБТР надаються на період від 1 до 5 років; через посередників на операції від 2 млн СПЗ. Слід, однак, відзначити, що як для України, так і для інших країн ОЧЕС співпраця з банком зводиться до надання кредитів іншим фінансовим установам країни. На 2012 р. за участю ЧБТР в Україні було профінансовано 23 проекти, серед яких корпоративні кредити для «Галнафтогаз», «Альфа-Нафта», «Чорноморнафтогаз», промислового союзу Донбасу, концерну «Стірол», кредит банку «Південий» для фінансування малого і середнього бізнесу, фінансування проектів реконструкції Української залізниці, оновлення суден «ріка-море» для компанії Vernal Group, подальшого розгортання мобільної телекомунікаційної мережі GSM для ТОВ Астеліт, проект Транс-Балканського газового трубопроводу¹. Для активнішого залучення до діяльності ЧБТР необхідним вважається повне забезпечення інформацією щодо можливостей фінансування проектів банком місцевих органів влади.

Ключовим інструментом інституційного вектору удосконалення торговельного співробітництва України в ОЧЕС має стати створення окремого державного органу, діяльність якого була б націлена на забезпечення тісного зв'язку між національними і субрегіональними рівнями торговельних відносин, як це відбувається у Росії. Наразі розвитком економічної співпраці з країнами Чорноморського субрегіону займається здебільшого Четвертий територіальний департамент Міністерства закордонних справ України, що об'єднує Відділи країн Центральної та Східної Європи, Південно-Східної Європи, Туреччини і Південного Кавказу. Крім того необхідним є активніше залучення місцевих органів самоврядування, академічних і ділових кіл у процеси дослідження і обґрунтування проектів. Слід також зазначити, що піврічне головування Україною в

¹ Projects Financed by The Black Sea Trade and Development Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bstdb.org/project-center/projects-financed>

ОЧЕС з 1 січня 2013 р. обумовлює необхідність ще тіснішого її залучення до організації, ініціювання проектів і програм, у тому числі через представників вітчизняних фахівців у діяльності Фонду розвитку проектів, що функціонує з 2002 р.

Українським є інфраструктурний вектор удосконалення торговельної співпраці України, що охоплює формування адекватної для розвитку бізнесу ринкової інфраструктури в рамках субрегіону. Це стосується інформаційного забезпечення підприємств через мережу ділових і інформаційних центрів і торгово-промислових палат, зокрема необхідним є створення умов вільного доступу до інформації про економіко-правові засади функціонування бізнесу в межах ОЧЕС, організаційні умови для іноземних підприємств у країнах. Доцільним для України є тісніше співробітництво з Діловою радою ОЧЕС, яка займається розробкою і реалізацією конкретних проектів ділової кооперації; налагодженням прямих зв'язків і інформаційного обміну; лобюванням інтересів ділових кіл у структурах ОЧЕС; наданням інформаційно-консультативних послуг і допомоги в пошуках партнерів.

Реалізація соціокультурного вектору вдосконалення торговельного співробітництва України з державами ОЧЕС має сприяти соціальному прийняттю Чорноморської інтеграції. Для цього доцільним є проведення спільних культурних заходів, обмін досвідом, у тому числі через організацію субрегіональних конференцій у різних сферах життєдіяльності. Необхідно активізувати участь міст-портів України у Міжнародному Чорноморському Клубі — неурядовій громадській організації, що сприяє діловому партнерству 30 міст країн ОЧЕС з метою сприяння соціально-економічній співпраці між ними. Від України в цій організації представлені найбільша кількість міст (Іллічівськ, Маріуполь, Миколаїв, Одеса, Севастополь, Херсон, Феодосія, Южний, Ялта). Організація надає можливості отримувати комерційну інформацію (через базу даних, Бюро інформації, періодичні видання), дистанційну освіту в рамках проекту «МЧК-Лодес»; участі у конференціях, виставках. При цьому коло напрямів співробітництва розширюється наразі від торговельно-економічних до культурних аспектів взаємодії.

Політико-правовий вектор удосконалення торговельного співробітництва пов'язаний з розробкою та/або формуванням законодавства з питань зовнішньоекономічної політики, зокрема в сферах торгівлі, інвестицій, транспортування, туризму, руху робочої сили. Вкрай важливим є об'єднання зусиль із забезпечення національної політичної стабільності, підтримки

демократичних засад розвитку країни. Ключовими формами реалізації сучасної державної політики мають стати державні планування, програмування і прогнозування на національному і наднаціональному рівнях¹. Вочевидь, що в цьому процесі Україні необхідне поєднання національних зусиль із субрегіональними можливостями.

Отже, для України в контексті розвитку Чорноморського економічного співробітництва постають украй важливі завдання: подолання існуючих макроекономічних проблем, встановлення політичної стабільності, сприяння інвестиційній і транспортній співпраці з країнами-членами ЧЕС, забезпечення адекватного цілям субрегіональної організації зовнішньоекономічного законодавства, інфраструктурного оновлення, перехід до інноваційного розвитку народного виробництва. Задекларовані цілі ОЧЕС, як-то створення режиму вільного руху товарів і послуг, налагодження кредитно-фінансової взаємодії, розвиток інфраструктури бізнесу, галузевих відтворювальних систем, транспортних комунікацій², органічно відповідають цілям національного самоствердження України. Як зазначають офіційні джерела³ українське головування в організації спрямоване на поновлення діяльності щодо створення зони вільної торгівлі за рахунок усунення нефізичних бар'єрів у взаємній торгівлі, захист інвестицій, узгодження митного і торгового режимів згідно з вимогами СОТ, що у повній мірі гармонізується з реалізацією економічних інтересів нашої країни у чорноморському торговельному співробітництві.

Висновки

Необхідність своєчасно реагувати на глобальні виклики і адекватно відповідати на організаційно-економічні трансформації розвитку регіональної економічної інтеграції у межах Європейського Союзу та проросійських економічних міждержавних об'єднаннях (Співдружність Незалежних Держав, Євразійське економічне, Єдиний Економічний Простір) обумовлює

¹ Чухно А. А. [Твори] : У 3 т. / НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. — К., 2006. — Т. 2 : Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. — 2006. — 512 с. — С. 65

² Новицький В. С. Чорноморське економічне співробітництво в системі субрегіональних пріоритетів України / В. С. Новицький, В. А. Хоманець // Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Юго-Восточной Європы в рамках Чорноморського економічного співробітництва і ГУАМ. — Сб. науч. тр. — Одеса-Донець: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донець, 2008. — С. 851—853. — С. 851.

³ Офіційна заява представника України на Координаційному засіданні по головуванню на ОЧЕС, Стамбул, 24 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/read/55558>

пошук Україною альтернативних оптимальних напрямів торговельно-економічного співробітництва. Найбільш вдалим в цьому контексті вважаємо чорноморський напрям, що реалізується між країнами у межах ОЧЕС. Торговельно-економічні пріоритети співробітництва України з країнами Чорноморського субрегіону визначаються:

- сприянням реалізації національних економічних інтересів у збільшенні обсягів експорту та виходу на нові ринки збуту товарів і послуг, географічній диверсифікації імпорту енергоносіїв, розвитку туристично-рекреаційного комплексу країни; підвищення транзитності держави тощо;

- забезпеченням відцентрованого стратегічного орієнтування регіональної торговельно-економічної співпраці між двома інтеграційними «центрами тяжіння» – Європейським Союзом і Росією;

- продовженням переймання успішного світового досвіду дотримання проектно-галузевої моделі економічного співробітництва країн, що формує адекватні умови ефективного секторального розвитку національної економіки у сферах товарної торгівлі, надання транспортних і туристичних послуг тощо.

Для подальшого прогресу інтеграційних відносин України в ОЧЕС необхідними є комплексне формування шляхів удосконалення її торговельно-економічного співробітництва з боку держави. При цьому інструменти їх реалізації мають охоплювати такі сфери: макроекономічну, фінансово-економічну, науково-технологічну, інституційну, політико-правову, інфраструктурну, соціокультурну. Безумовно, перед нашою державою для того, щоб не залишитися на периферії глобального економічного розвитку постають ще багато завдань, пов'язаних зі становленням сприятливих ринкових умов і координації регулятивних дій. При цьому результативне виконання більшості цих державних завдань має підсилюватися ефективним членством в ОЧЕС у контексті максимального використання усіх видів ресурсів організації (фінансових, інтелектуальних, інституційних, інфраструктурних та інших). Тому подальші наукові дослідження доцільно перенести у площину розробки і реалізації стратегічних напрямів удосконалення функціонування самої організації та субрегіональної економічної діяльності її членів.

Список літератури

1. *Власюк О. С.* Забезпечення конкурентоспроможності економіки регіонів України в контексті європейської інтеграції / *О. С. Власюк* // Серія: Економіка. Вісник Львівської комерційної академії. – 2006. – Вип. 23. – С. 3–6.

2. Глобальное конкурентное пространство : [монография] / О. Г. Белорус и др.; [рук. авт. кол. и науч. ред. О. Г. Белорус]. – К. : КНЭУ, 2008. – 720 с. – С. 442.

3. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» №2411-VI від 01.07.2010 року. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

4. Козак Ю. Г. Роль та місце України у регіональних міждержавних економічних організаціях: СНД, ОЧЕС, ГУАМ. / Ю. Г. Козак // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – Сб. науч. тр. – Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. – С. 24–28. – С. 27.

5. Лук'яненко Д. Глобальна модифікація конкурентних механізмів ринку / Д. Лук'яненко, О. Тітова // Міжнародна економічна політика. – 2011. – № 12–13. – С. 5–21. – С. 13.

6. Макогон Ю. Развитие морского транспорта Украины на современном этапе международных экономических отношений в Черноморском регионе / Ю. Макогон // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – Сб. науч. тр. – Стамбул-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2010. – С. 13–19. – С. 13.

7. Макогон Ю. Перспективы выхода экономики Украины из кризиса: внешнеэкономический аспект / Ю. Макогон // Дослідження міжнародної економіки: Зб. наук. пр. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. – № 1 (66). – С. 3–25. – С. 5.

8. Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови і стратегії реалізації / А. Мокій. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 346 с. – С. 4.

9. Никитина М. Г. Компаративный анализ развития сферы туристических услуг стран Причерноморья / М. Г. Никитина // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – Сб. науч. тр. – Албена-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2012. – С. 231–237. – С. 231.

10. Новицький В. Є. Чорноморське економічне співробітництво в системі субрегіональних пріоритетів України / В. Є. Новицький, В. А. Хоманець // Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – Сб. науч. тр. – Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. – С. 851–853. – С. 851.

11. Офіційна заява представника України на Координаційному засіданні по головуванню в ОЧЕС, Стамбул, 24 січня 2013 р. – Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/read/55558>

12. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

13. Пахомов Ю. Украина и Россия между Западом и Востоком / Ю. Пахомов // Економічний часопис ХХІ. – 2010. – № 5–6. – С. 3–8. – С. 4.

14. Перепелиця Г. М. Курс на стрімке зближення з Росією: чи можлива подвійна асиметрична інтеграція? / Г. М. Перепелиця // Щорі-

чник «Зовнішня політика України 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», § 2 (Розділ III). – К.: Стилос, 2011. – С. 163–222.

15. *Ткачук Т.* Економічне співробітництво в Чорноморському регіоні на прикладі україно-грецьких міждержавних відносин / Т. Ткачук // Персонал. – №5, 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=497>.

16. *Топіха В. І.* Європейська інтеграція: транскордонне співробітництво країн Чорноморського басейну: [монографія] / Топіха В. І., Лагодієнко В. В., Гончаренко В. І. – Миколаїв: МДАУ, 2007. – 300 с. – С. 28.

17. *Філіпенко А.* Бігравітаційний варіант міжнародної економічної інтеграції України / Філіпенко А. // Економічний часопис-XXI. – 2006. – № 5–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060501.html>

18. *Чужиков В. І.* Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монографія] / В.І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с. – С. 54.

19. *Чухно А. А.* [Твори] : У 3 т. / НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – Т. 2 : Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512 с. – С. 65.

20. Communication from the Comission to the Council and the European Parliament. Black Sea synergy – a new regional cooperation initiative [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_160_en.pdf

21. *Perepelytsia G.* The policy of Ukraine towards the BSEC and the Black Sea region [Xenophon paper]. International Centre for Black Sea Studies (ICBSS), Athens, Greece, 2007. – № 2. – P. 146. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/103761/ichaptersection_singledocument/073a508c-e8f2-445d-8993-caf21ad55d62/en/11.pdf

22. Projects Financed by The Black Sea Trade and Development Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bstadb.org/project-center/projects-financed>

23. *Shepherd R.* Romania, Bulgaria, and the EU's future // Current History. – 2007. – Vol. 106, № 698. – March. – P. 117–122. – P. 120.

24. Tax payments (number) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://api.worldbank.org/datafiles/IC.TAX.PAYM_Indicator_MetaData_en_EXCEL.xls

25. The Black Sea Economic Cooperation – BSEC. – Режим доступу: <http://www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx>

26. Total tax rate (% of commercial profits) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://api.worldbank.org/datafiles/IC.TAX.TOTL.SP.ZS_Indicator_MetaData_en_EXCEL.xls Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : [монографія] / Я. М. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с. – С. 7.

27. Trade statistics for international business development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx

Стаття надійшла в редакцію 26.06.2013